Л. А. Савенок
(Херсон)

ПІВДЕННА УКРАЇНА ЧАСІВ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ

Ювілей Б. Хмельницького викличе пожвавлення наукових і, поза всякий сумнів, ненаукових дискусій щодо закономірностей політичного та етнічного розвитку Південної України. Прихильники відновлення СРСР і численні противники незалежної України докладуть неабияких зусиль, щоб довести «відсутність» будь-яких історичних прав України на північночорноморське узбережжя. На думку останніх, дійсна історія на північних берегах Чорного моря починається лише після їх «визволення» російськими військами за часів Катерини II. Це досить яскраво й переконливо відобразила підготовка і святкування 200-літнього ювілею заснування Одеси[1].

Природньо, що в такій ситуації історик мусить звернутись до наукових праць, де б аналізувались питання розвитку Південної України за часів козаччини, за гетьманування Б. Хмельницького і створення Української козацької держави.

На жаль, вітчизняна історіографія має на цьому терені вельми скромні здобутки. Так, за останні десятиріччя лише праці Я. Р. Дашкевича розширили горизонти наших уявлень про історичну долю означеного регіону за часів Хмельниччини[2]. Адже навіть у спеціальних працях з історії колонізації та заселення Південної України доби Б. Хмельницького і національної революції XVII ст. обминається. Приміром, у новітній праці З. С. Орлової та І. Д. Ратнера «Из истории заселения Херсонщины» не згадується навіть ім'я гетьмана, не кажучи вже про вплив Хмельниччини на історію Херсонщини[3].

Вивчення проблеми розвитку Південної України часів гетьманування Б. Хмельницького, на наш погляд, необхідно починати з вирішення науково-організаційних проблем. Йдеться про потребу створення науково-дослідної інституції на зразок колишньої Комісії історії Полудневої України М. Грушевського, яка діяла протягом 1924—1929 рр. у структурі Історичної Секції ВУАН. Така установа може бути створена, наприклад, при Інституті історії України НАН України. Функціонально ця інституція мала б не тільки досліджувати конкретні проблеми історії Південної України, а й координувати зусилля всіх зацікавлених структур (музеїв, бібліотек, кафедр історії вузів тощо) та окремих вчених у цій царині. Гадаємо, що активну позицію у вирішенні даного питання має зайняти відділ краєзнавчих досліджень Інституту історії України.

Варто згадати і про можливу участь у цій справі Інституту української археографії НАН України, яка, очевидно, полягатиме у створенні групи спеціалістів по розшуку, обробці, дослідженню й публікації джерел з історії Південної України. Вона, як і попередньо названа установа, має залучити в першу чергу вчених Києва, Одеси, Миколаєва, Херсона.

Певна річ, що ці структури необхідно створювати не на громадських засадах, бо в сучасних умовах успіх такого шляху виглядає проблематичним. Необхідно, попри всі матеріальні нестатки поточного періоду, виділити бодай minimum-minimorum коштів і на науково-організаційні потреби, і на матеріальне стимулювання праці дослідників. Можливо поєднання зусиль на цьому терені НАН України й інших зацікавлених відомств — міністерств освіти і культури та місцевих органів влади.

Також давно вже назріло питання про внесення у плани наукових дослідів порівняно численних академічних закладів історичного, етнологічного та культурологічного профілю тем по вивченню історії Південної України.

На користь запропонованого шляху вивчення історії Південної України свідчить неабиякий доробок історіографії 1920-х років. Так, у підготовленому до видання Комісією Полудневої України ВУАН збірнику «Полуднева Україна» мало вийти декілька студій з історії Південної України часів козаччини та Хмельниччини. Написані для збірника праці відомих дослідників Б. В. Варнеке, В. О. Пархоменка, Е. О. Загоровського, Н. Д. Полонської-Василенко з численними малюнками та картами не втратили свого наукового і політичного значення й до сьогодні[4]. І тому стоїть на часі пропозиція про пошук усіх статей[5] і видання всього збірника у серії «Пам'ятки історичної думки України».

Ідею київських науковців про оприлюднення матеріалів збірника підтримали учасники наукових читань «Історико-культурна спадщина Херсонського краю» (жовтень 1994 р.), які звернулись з відповідними пропозиціями до Президії НАН України.

На користь необхідності видання збірника свідчить і аналіз щойно виданої статті І. Крип'якевича «Полуднева Україна в часи Богдана Хмельницького», що була написана для вище згаданого збірника[6]. На сьогоднішній день це найбільш докладне дослідження про межі української колонізації північночорноморських степів за Хмельниччини, їх оборонну систему, вплив союзу з Кримським ханством на становище Південної України тощо.

До майбутнього збірника, думається, слід включити деякі історичні та археографічні праці 1920-х років (або, принаймні, виїмки з них), які сьогодні стали раритетними і не втратили свого значення не лише для дослідників, але й для більш широкого читацького загалу. Йдеться про документи з укладеного Д. І. Яворницьким археографічного збірника «До історії Степової України», праці С. Я. Борового, О. О. Рябініна-Скляревського, М. В. Горбаня та інших вчених[7]. Доцільно перевидати розпорошені по різних виданнях і підготовленні до друку історико-географічні праці визначного знавця південноукраїнських старожитностей Ф. Є. Петруня (1894—1963)[8].

Виданнях цих праць допоможе сучасним науковцям визначити дослідницькі завдання з історії Південної України часів Хмельниччини. Йдеться про уточнення кордонів української колонізації, про час і локалізацію запорозьких зимівників (останнім часом цими питаннями займається запорозький дослідник О. Л. Олійник)[9], про роль Південної України у зв'язках України зі Сходом, про склад і чисельність населення, про взаємовпливи мешканців різних національностей і, зокрема, про українсько-татарські стосунки.

Отже, підготовка і святкування 400-річчя від дня народження Богдана Хмельницького засвідчили, що проблеми історії Південної України часів Національної революції XVII ст. залишаються вивченими недостатньо. Потреби розвитку національної історіографії та подальшого зміцнення незалежної України вимагають найскорішого заповнення цієї прогалини.

[1] Див: Одесі — 200: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 200-річчю міста. — Ч. I—II. — Одеса, 1994.

[2] Ярослав Романович Дашкевич: Бібліобліографічний довідник. — К., 1993.

[3] *Орлова З.С., Рапинер И.Д.* Из истории заселения Херсонщины: Краткий справочник. — Херсон, 1993. — 126 с.

[4] Див: *Полонська-Василенко Н.Д.* Українська Академія Наук: Нарис історії. — К., 1993. — С. 195—196.

[5] *Річка В.М., Горішний П.А.* Неопублікована стаття Івана Крип'якевича «Полудньова Україна в часи Богдана Хмельницького» // Український археографічний щорічник. — Вип. 2. — К., 1993. — С. 280.

[6] *Крип'якевич І.П.* Полудньова Україна в часи Богдана Хмельницького // Там же. — С. 280—305.

[7] *Водотика С.Г.* Херсонщина XVII—XVIII ст. в українській історіографії та археографії 1920-х років // Історико-культурна спадщина Херсонського краю: Наукові читання 17—18 жовтня 1994. — Херсон, 1994. — С. 13—15.

[8] *Дашкевич Я.Р.* Українська Бопланіана // Боплан Г. Опис України. — К., 1990. — С. 225.

[9] Див: *Олійник О.* Про локалізацію запорозьких зимівників // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. — Вип. III. — К., 1993. — С. 55—61.